

## UNDERSTANDINGS OF THE NOTION OF "FREEDOM" IN LAW

---

**Asst. Prof., Doroteya M. Dimova-Severinova, PhD**

Department of Public Law, Faculty of Law

University of Ruse, Bulgaria

Tel.: 00359888795885

E-mail: ddimova@uni-ruse.bg

**Abstract:** *Freedom is essential both for the individual and for law as a regulator. The concept of "freedom" has a different meaning related to law - as a factual state, as a subjective right, as a philosophical concept, freedom as a value; freedom as a measure of right.*

*The purpose of this report is to analyze the various understandings of the concept and outline their connections with law as a regulator.*

**Keywords:** law, freedom, meanings, regulation, essence, value, measure

### ВЪВЕДЕНИЕ

Понятието „свобода“ е екзистенциално за човешкото съществуване. В исторически план свободата е свързана с осъзнаването на човека, със себеосмислянето и възприемането на света, с борбата за съществуване, с независимостта от въздействия – природни и социални, с отсъствието на принуда, с възможността за действие, съобразно индивидуалната воля, с възприятията за ред и общност. Заради многоаспектността на проявленията си, свободата е изследвана от гледището на философията, аксиологията, етиката и морала, социологията, психологията и правото.

От съществуването на позитивното право до съвременността правото като нормативен регулатор всяко е било форма и начин на съществуване, отстояване и проявление на свободата. Свободата е закрепена в правото, изразява се чрез него и получава „живот“, посредством различните и проявления в социалното битие на правото.

Настоящият доклад има две цели: да анализира различните разбирания за свободата и да открие техните отражения в правото, както и да разкрие особения смисъл на свободата, който само правото носи, като регулатор на обществени отношения по повод блага.

### ИЗЛОЖЕНИЕ

Исторически бележки:

Исторически първите представи за свобода, възникват далеч преди правото. Те се свързват с разбирания за свободата като предопределеност, независима и неподвластна на човешката воля. Невъзможността хората да си обяснят явленията от заобикалящия ги свят, да противостоят на стихията, да овладеят природата, да подреждат битието си, оправдано водят до разбиранията за предопределеност и пълна зависимост от висши сили или стечение на обстоятелствата, на които човек не може да въздейства. Така свободата като факт в Древността се обяснява с предварителен план за житейските събития, неизвестен за човека, но безусловно начертан от съдбата. Съдбата като сила, която движи света – непозната и мистична. Планът на съдбата, независимо от човешките усилия и стремежи, ще се осъществи, тъй като съдбата ръководи света и е лишено от смисъл човек да се стреми да му влияе, тъй като не е състояние да промени хода на съдбата.

Стоицизмът като част от елинистичната философия утвърждава виждането за космологичния ред. Според стоическата етика свободният човек със силата на разума и волята трябва да се съпротивлява на съдбата, макар тя да е извън неговия контрол. Желанието да се противостои на съдбата се отразява в афоризмите достигнали и до съвременния човек от тези

времена – „Фортуна /съдбата/ е сляпа „Всеки сам открива собствената си съдба“ /*Fortunam suam quisque parat*/, „Всеки държи собствената си съдба“ /*Sua cuique fortuna in manu est*/ и др.

Древногръцките мислители се обединяват в разбиранията си за свободата в три направления:

Първото направление отрицава „общата“ свобода и отделните нейни направления. Според него свободна е само една част от обществото и това са избраниците на съдбата или боговете, а останалите трябва да се подчиняват и да изпълняват волята им. Така например Аристотел развива възгледите си оправданост на робството. Според него е справедливо и дори полезно част от хората да живеят в робство и да се подчиняват на своите господари, на които природата е определила съдбата им да господстват над другите.

Другото виждане утвърждава необходимостта от всеобща свобода. Така например софистите развиват идеите си за способността на всеки човек сам да чертае собствения си житейски път и да определя и реализира действията си, съобразно своите ценности и разбирания. Свободата е качество, присъщо на мъдрите хора, докато непълноценните хора се стремят да превърнат мнозинството в роби. Според Зенон мъдростта определя истинските критерии на свободата и истински свободния човек може да „надрасте“ робството като факт и да живее свободно с душата си; а обърне посоката от физическото към менталното. Философията се превръща във форма на свобода.

Дефиниране на свободата в Античното общество остава нееднозначно, но се извеждат различни нейни характеристики. Според Сократ свободата е част от етични категории, Платон развива идеите на Сократ и добавя размишления върху индивидуалната свобода, регулирана от закони, издадени от държавата. Аристотел в своя труд „Политика“ (Aristotel, 1995) пише, че „робът по природа няма да бъде напълно човек“ и подчертава, че „по природа робът е гърбав, но свободният човек ходи с изправен гръб“ („Политика“), което „заедно с интелигентността доближава хората до боговете“ („За частите на животните“). Така свободата според Аристотел означава цялостно развитие на самия човек и всички негови качества. И колкото по-развит е човек, толкова е по-силен и по-близо до боговете. Аристотел за първи път отбелязва необходимостта от законови и морални ограничения на свободата. Епикурейците разглеждат свободата като отговорност на човек за разумен избор на начина на живот. Понятието „свобода“, като неотменно право на човека, част от неговата природа, остава чуждо на античния свят.

Промяна в идеята за човешката свобода настъпва през Средновековието, когато въпросът за Бог и религията се превръща в ядро на разбиранията. Човек е свободен, защото е сътворен по Божии образ и подобие. Свободата на човек е обусловена от съобразяването с волята на Бог чрез изпълнение на универсалният Божии замисъл. В Библията идеята за свобода се тълкува като дейност за освобождаване на хората, свобода от греха. В същото време Божиите заповеди, които разказват за греховете и наказанията за тези грехове, съдържат скрити идеи за свободата на решение.

Първите философски идеи за свободата се срещат при Филон Александрийски. Той вярва, че само Бог, който е носител на доброто, от което е възникнал светът и силата, която контролира този свят, може да бъде свободен. Свободен може да се нарече само онзи, чиято свобода е дарена от Бога. Климент Александрийски разграничава - склонност на хората към доброто и понятието за свобода. Склонността се разбира като желание да следваме Божиата воля, благодарение на което се запознаваме с добродетелта и се освобождаваме от всичко негативно. Свободата от своя страна се разбира като явление, характерно само за Бога, като създател на целия свят. Ориген пише, че способността на човек да върши лоши или добри дела не е предопределена, а е резултат от избора на индивида. Изместването на приоритетите към доброто или злото е това, което се счита за характеристика на човешката същност.

По-късно средновековните философи разглеждат въпроса за съществуването на злото на земята и неучастието на Бог в това. Водеща роля в заема Августин Аврелий. Неговите произведения ясно показват идеята, че злото идва не от Бога, а от хората. Именно предоставената на човека свобода на избор е отправната точка за появата на злото. Човек е свободен да изпълнява морален дълг, да спазва Божиите заповеди и благодарение на това да

се спасява. Според Августин волята е безусловната свобода на човека, която го отличава от останалия свят. Волята е свободна и може да доведе до любов към Бог или до долни желания. (Kavtaradze, O., Troshkina, D., Fahrudinova, R., 2016). Епикур твърди, че светът постоянно се сблъсква с проявления на свободата. Докато изучава естествения свят, той описва ефекта от „отклоняването на атомите“. Неговата натурфилософска доктрина обосновава наличието на случайност, както в света на природата, така и в света на хората. Душата на човека, според Епикур „се състои от атоми, чието движение е невъзможно да се предвиди, следователно човек може да бъдеш независим – да взема решения, да прави свободен избор“. Според Епиктет фразата „свобода“ може да се използва за „истински човек“. От друга страна не трябва да се желае всичко. „Свободният човек трябва научи се да иска и да се съгласява с всичко, което му се случва... според волята на Този, който управлява целия свят“. Тома Аквински се основава на свободата на човека. Според него само човекът притежава правото на свободен избор, тъй като само човекът е господар на избора си, само той може да разсъди с разума си и да направи избор. Това не противоречи на Божието Провидение, което подрежда съдбините на света, защото то се извисява над всяко решение и над човешката свобода. Човешката свобода и Божественото се пораждат от една причина и стремят към една и съща цел и – Бог. Тома разграничава четири вида на правото: вечно, естествено, човешко и божествено. Вечния закон е указът на Бог, който управлява цялото творение. Природния закон е човешкото „участие“ във вечния закон и е открит от разума. Естественото право се основава на „първите принципи“: това е първата заповед на закона, че доброто трябва да се направи и да се насърчава, а злото е за да се избягва. Всички останали правила на природния закон, се основават на това.

За разлика от езическите богове, подчинени на неизбежността на съдбата в християнството Бог е неограничено свободен, а свободата е основен знак на неговата сила. Човек има свободна воля, дадена му от Създателя, той е свободен да влезе в пътя на доброто или да го напусне по пътя на греха. Свободата, божествен прерогатив, се превръща в човешко достойнство. Поради това всяко човешко същество се превръща в арена на борба, водеща до спасение или унищожение. Саможертвата на Христос поставя проблема за индивида, който избира собствения си път и изпълнява моралния си дълг. Изтъквайки индивидуалното спасение на душата и поставяйки акцент на свободната воля на човека, християнството извежда значимостта на човешката личност.

Немският духовник Мартин Лутер поставя началото на протестантската реформация. Той за първи път разглежда свободата извън чисто теологичните разбирания и поставя акцент на хуманистичните виждания. В централен обект на внимание се превръща човекът, а не библейските текстове. Човекът притежава свободна воля, която му дава възможност да трансформира света около себе си. Мястото на човека в света не зависи само от Бог и неговата воля, а е подчинено на волята и стремежите на отделните хора.

Във феодалното общество човек е тясно свързан с принадлежността му към определена социална група. Правата на отделния човек в този период нямат характеристиката на негови индивидуални права, а на права изцяло обвързани от ролята и мястото в социалната йерархия. Човек може да използва правата си само като член на класовата група, към която принадлежи. Получава ги от нея и отбраната им също се предоставя от нея. Извън тази група човек остава извън обществото, няма свобода, няма права. Социалният ред се разбира като божествено установен и естествен. Обществото се разбира като единен организъм, където всички части, включително владетелите, които са на върха на йерархията, служат на цялото, изпълнявайки възложените им функции. Бог стои над всички в така подредения ред. Николо Макиавели извежда идеята за социалната свобода като антирезис между свободата на отделните хора, които съставляват обществото, от потисничеството от тези, които имат власт. Свободата е просто въпрос на взаимодействие между тях. Според Макиавели всичко се основава на строгото противопоставяне между „народа“ и властта.

Като правно понятие „свобода“ /Liberty/ се появява след края на Средновековието, когато феодалният ред започва своя разпад. Liberty е привилегия, изключение от правилото. Когато даден град се сдобил с документ – liberties, то той се считал за освободен от подчинение на феодалният господар.

Ренесансът е епоха на освободените духовни стойности. Човек получава вяра в себе си, в собствените си възможности и става творец на собствената си съдба. Ражда се индивидуалността. Ренесансовите мислите изразяват идеята за свободната воля на личността. Личната свобода е концептуална основа за взаимодействието между индивида, обществото и държавата. В Новото време личната свобода с превръща в универсален принцип на правото. Тази идеологическа основа, която изгражда естественото право, сама по себе си „все още не е право в юридически смисъл, но представлява морал, правно съзнание, демократични стремежи, тоест непосредствената и необходима предпоставка и основата на самото юридическо право.“ (Байтин, М., 2001). Защитата на правото на свобода се превръща в цел на обществото и държавата. Границите на понятието „свобода“ се очертават от все по-дълбокото проникване на науката в закономерностите в света.

В Западна Европа мислителите на Просвещението стигат до изводите, че в основата на земните дела е законът и че той е нужен, за да бъде подреден животът на обществото. Необходимо е обаче той да бъде разбран от хората, за да бъде спазван, а не човекът да бъде подчинен само защото над него стои Бог или господар. За първи път мислителите виждат отделния човек като носител на разум и воля.

Представители на немската класическа философия разглеждат подробно концепцията за човешката свобода и свободната воля. Разбирането на Имануел Кант за човешката свобода е почти парадоксално за своето време. В „Критика на чистия разум“ (Kant., I, 1967), Кант разглежда „свободата“ като причинно-следствена концепция, тясно свързана със законите на природата и пространството. „Няма свобода“, „всичко в света се случва според законите на природата“, заключава той. От гледна точка на практическата философия Кант утвърждава свободата като постулат на дейността на индивидите и тяхното взаимодействие. Парадоксалността на идеите на философа е свързана с наличието на тези възгледи. От една страна, човекът е същество, което живее сред природата, не е изолирано от външния свят. Следователно той е длъжен да се подчинява на законите, които съществуват в нея. От друга страна човекът не може да премахне причинната зависимост с природния свят. от друга страна, все пак е дадена някаква спонтанност на действията, като нещо подвластно на космическия закон на равновесието. Кант нарича това „трансцендентална свобода“. Философът вярва, че човек може да се ръководи през целия си живот от една или друга гледна точка, да бъде пасивен или да участва активно в своите решения и действия. Кант счита, че свободата е в основата на моралната и правна дейност на човека, че това не е нищо повече от спазване на задълженията и способност за поемане на отговорност за собствени действия. Само истински свободните хора, могат да избират поведението и да носят отговорност. Основната сила на свободата е волята, автономната воля, без намеса от външни фактори.

Във философията на Хегел понятието „свобода“ заема централно място. Според него свободата е част от духа, тя е негово основно начало. Философията на свободата на Хегел разкрива, че духът, преминава през поредица от последователни етапи. В началото духът има абстрактно съдържание за себе си и преминава към практическия дух. Този практически дух е готов, но в същото време все още не е достатъчно зрял. В следващия етап той преминава към единството на духа в себе си и за себе си. Придобивайки свобода, духът може да изпълни реалността със своето съдържание, напълно разбирайки цялата отговорност за своите действия. Но колкото повече свобода получава духът, толкова по-несигурен става той. Това явление е в основата на произвола, който по правило изглежда на обикновеното съзнание като истинска свобода. Хегел вярва, че истинската свобода е осъзнаването на рационалната воля като необходимостта да се придържа към универсалното и обективно.

Противоположно на Кант, Фридрих Ницше отхвърля разумното съществуване и преобладаващото влияние на разума върху човешката дейност. Според него моралът натоварва съществуването на човека, прави го слаб и несвободен. Истински свободен човек е индивид, който не зависи от традиционните добродетели. „Волята за живот“ и „волята за власт“ са ключови понятия в произведенията на Ницше. „Волята за живот“ не познава ограничения, дори и морални. Следователно силна личност може да бъде само свободната личност. Ницше намира, че „волята за власт“ е движещата вътрешна сила на човека.

Изложената от него концепция води до формирането на специална етика - господството на силните и решителните над слабите и незначителните. Задълбоченото изследване на свободната воля, способността за самоопределение и преодоляването на себе си като даденост се нарича във философията на Ницше „лична самотрансцендентност“.

Британския философ Исайа Бърлин извежда концепцията за позитивната и негативна свобода на индивида. Негативната свобода се изразява чрез ненамесата на външни фактори, включително и на държавата в проявлението на свободната воля на човек. От друга страна държавата обезпечава средата за упражняване на свободата – предотвратявайки намеса на трети лица и не допускайки хаос в обществените отношения. Според концепцията за позитивната свобода човек под въздействието на външни фактори взема решения и действа от позицията на свобода. Държавата в този случай има по-висока степен на вмешателство в живота на човек, с цел да благоприятства неговото социално положение (например чрез предоставяне на определени блага). Самият автор подчертава, че възможностите на държавата във втория случай са твърде рискови и той остава привърженик на негативната свобода. „Позитивните“ и „негативните“ концепции за свобода исторически се развиват в различни посоки и не винаги в логически правилни стъпки, докато накрая не влязат в пряк конфликт помежду си.“, заключава Бърлин, имайки предвид идеите на либерализма и социализма.

За първи път през 1789 г. вижданията за свободата като основно право на човека се позитивират - в Декларацията за правата на човека и гражданина. От тогава до настоящия момент те вече са част от действащите Конституции на съвременните държави и се определят като основни или фундаментални права.

Макар и изключително многопластово за понятието „свобода“ могат да се изведат следните принципни положения (Краснослободцева, Н., 2014):

- всички хора са свободни по рождение и никой няма право да отчуждава естествените им права. Осигуряването и защитата на тези права е основна цел на всяка съвременна държава;
- свободата се състои в способността да се прави всичко, което не вреди на другия. Следователно човешката свобода не може да бъде абсолютна. Тя е ограничена от свободата на останалите правни субекти;
- равенството на възможностите за всички е основата на свободата;
- границите на свободата могат да се определят само от закона, който е мярката за свобода. Свободата и законът и редът не са антагонисти, те не си противостоят. Поради това - всичко, което не е забранено, е позволено. Само част от позволеното се определя чрез правата на човека. Консолидирането на правата е необходимо, за да помогне на човек да реализира своите способности, но нито едно изброяване, посочване на права не изчерпва съдържанието на свободата;
- ограниченията на правата са допустими и възможни по изключение, единствено с цел запазване или насърчаване на общото благо в съвременното общество.

От тази позиция се предопределят различните измерения на свободата в правото днес.

### **Свободата като субективно право**

Свободата е основно и неотменимо субективно право, иманентно присъщо за всяко човешко същество и отразено в обективното право. Свободата е индивидуално, неимуществено, необменно, материално, частно, главно, самостоятелно и сложно по съдържание субективно право.

Основните права в съвременното общество са институционализирани, което обективира връзката между самите правата, предоставяни на правните субекти и държавата. Основните права като цяло са израз на свобода на отделния индивид и същевременно са част от неговата човешка същност. Те полагат фундаментите на неговата свободна воля и очертават границата на ненамеса от страна на държавата и останалите правни субекти. От позицията на институционалния подход – те са позитивирани от законодателя, в определен момент, но от гледна точка на тяхното съдържание, те са израз на автономността и самоопределянето на човешката личност, като основна ценност за обществото. Благата, спрямо които е насочена

властта на притежателите на правото, представляват екзистенциални човешки ценности. Благата не се възлагат, а се признават. Затова всеки човек днес се ражда свободен и равен по достойнство и права.

Позитивирането на правото и въведения нормативен ред имат ценностно основание. Правните норми извеждат ценностите в ред и въвеждат ценностния ред в обществото. (Dachev, L., 2019) Така въведения ред не е произволен. С нормите се осъществява ценностното социално регулиране на поведението на хората. Свободата е ценност от на-висш порядък. Тази ценност е граница за ненамеса включително и от държавата и нейната власт (Джон Лок). Екзистенциалните ценности са вектори при осъществяване на социалното регулиране, при изграждане на ценностен социален ред като необходимо средство за съхраняване на обществото като цел.

Правото сменя волята на субектите, във връзка със определено конкретно правно благо. Професор Лъчезар Дачев разглежда регулативното действие на правото чрез снемането на волята в три прояви форми: свобода, ограничена свобода и несвобода. В едни случаи волята на субектите е снета като свобода. Това е призната и възложена свобода спрямо благо, положена в правото като субективно право. В други случаи волята на субектите е снета като ограничена свобода и се полага в правото като правно задължение. В трети случаи волята на субектите се сменя като несвобода. Тя се полага в правото като правни императиви – правни забрани и правни заповеди. В този смисъл свободата се свързва с философската категория „възможност“. Всяка правна норма като модел на дължимо поведение изразява обща възможност за неговото осъществяване. Чрез осъществяването от субекта на юридическия факт- условие, нормата се сменя от обща възможност в конкретна възможност. Осъществената вече свобода от конкретен правен субект, обвързан в правно отношение с друг субект на право в определена, избрана от тях форма е вече реализираната свобода, реализираната възможност, осъществена като действителност.

Свободата като субективно право изразява възможностите на отделния субект сам да избира и регулира поведението си и едновременно с това е граница на ненамеса спрямо автономността на индивида. Чрез свободата, правния субект не само извършва правно значими действия, израз на неговия интерес, той се самоопределя, самоутвърждава и изяснява своята свободна воля. Субективното право на свобода е основен фундамент на значимостта и себеопределянето на отделния индивид. В духа на философията на Кант, Цеко Торбов разглежда всяко субективно право метафизично и приема, че то е „първоначално образувание на духа“ и като такова е проява на принципа на свободата. Проф. В. Ганев приема, че субективните права имат „мислено, идейно съдържание“, възникват в рамките на правните отношения и имат логически и етически приоритет – *prius*.

В теорията е наложен възгледът /макар и критикуван/, че всяко субективно право се състои от три правомощия – правомощие за собствено активно поведение, носителят самостоятелно да извършва правни действия; правомощие за изискване – да иска определено поведение от друг правен субект, както и да търси защита от компетентен властнически субект. Това утвърждава характеристиките на субективното право като сложно по съдържание. Излизайки извън рамката на теоретичния дебат за съдържанието на субективните права следва да се подчертае, че правото на свобода като субективно право безспорно дава възможност на своя титуляр за упражняване на трите посочени правомощия. То е израз на интересите на своя титуляр и упражняването му /по време, място и предмет/ зависи, изцяло от волята на правния субект. Неговото упражняване не зависи от съдействието на друг субект, поради има характеристиките на самостоятелно субективно право.

Субективното право на свобода кореспондира със значимостта на човека и неговото самоопределяне в социума и в битието. Според Жан-Пол Сартр свободата е субстанция на човека. Човек не може да стане по-различен от свята свобода, а тя от своите прояви. В този смисъл не малко съвременни теоретици определят субективното право на свобода като част от правния статус на всяко физическо лице. „Правният статус“ изразява юридическия аспект на социалния статус на индивидите в обществото, признатите равни правни възможности за свободно развитие и усъвършенстване на индивидуалността. Личната свобода е част от

правния фундамент на индивида като правен субект. Правото на свобода е непрехвърливо, поради което има характеристиките на необменно субективно право. Прилагането на универсалната, естественоправна позиция за лична свобода се обективира в социалната действителност в различните области на човешката дейност. Именно чрез тях правният субект проявява своята независимост и самостоятелност. Следва да се подчертае, че свободата на човека в обществото не е абсолютна.

Субективното право е юридически призната власт върху благо и затова видът и характерът на благо определят на първо място и вида на властта върху него - вида субективно право. Субективното право на свобода е от категорията на необменните и неимуществени права. Видовото подразделяне на благата предполага и различната правна власт над тях на техните титуляри. Необменните права обхваща властта да се получи, да се притежава и да се ползва благо. В този смисъл полезността на благо всякога остава в неговия титуляр. Неимуществените субективни права се гарантират и охраняват чрез насрещни забрани – да не се препятства или отнема упражняването на посочените три вида власт. Разпределителната функция на правото в този случай се изразява чрез възможността да ползваш свободата – чрез активни действия, но и забрана спрямо всички останали правни субекти да пречат или да лишат титуляра на благо от властта над него. Основното право на свобода е предоставено на всички човешки същества.<sup>1</sup> Поради това следва активните действия при ползването на благо да се извършва по такъв начин, че да не се създават пречки на останалите „ползвачи“ да реализират тяхната свободна воля.

Субективните права, в частност правото на свобода е израз на „баланс между регулиране“ (регулиране - създадено от позицията на власт) и „свобода от регулиране“ (Михайлова, М., 2009). Свободата е „пространството“, в което отделната личност избягва ограниченията от страна на държавата и другите субекти – пространство на активност, решения и действия. Пространството е в области на социалния и личния живот, в които държавата не може да има намеса. Границите на това пространство са предварително очертани, от позицията на власт чрез правото, като регулатор на обществените отношения по повод блага. В общо теоретично разбиране предоставянето на свобода означава самоопределяне на индивида, посредством признати и гарантирани от държавата възможности за действие (власт) на дадено лице в конкретно определена област. Категорията „свобода“ подчертава по-голяма степен на самостоятелност и независимост на субекта, многообразието от различни възможности за поведение, но с условието, че избраното поведение няма да наруши позитивното право. Свободата на всеки човек е ограничена, от една страна, от закона в широк смисъл, а от друга страна, от вътрешните представи на отделния субект.

### **Правото като мяра за свобода**

Правото е регулатор на обществените отношения по повод блага, в държавно организираното общество. То е безусловно необходимо на обществото като ред.

През XVII – XVIII в. Томас Хобс, Джон Лок и Жан-Жак Русо утвърждават вижданията си за общественния договор. Въпреки различията в теоритичната концепция се извличат два основни фундамента в разбиранията им. На първо място установяването на състояние на безусловно равенство между човешките същества в обществото. Равно „количество“ свобода, която всеки индивид притежава по природа като естествено състояние. На второ място наличието на политическо тяло /или държава/, основано посредством акт на съгласие, дадено от индивидите, които са и неговите членове. Основната идея на договорната теория е да примири конфликта между търсената свободата и закона. Управлението може да бъдат обусловено и оправдано единствено са е основано върху съгласието на управляваните. Така хората доброволно се подчиняват на управление, което сами създават и на което по собствена воля се подчиняват.

<sup>1</sup> Виж чл. 6 от Конституцията на Република България

От друга страна, така човек достига и до определени блага, които сам не може да си осигури - мирът, сигурността и защитата. Така отделният човек част от общността, приема да извърши нещо определено му от позицията на власт, но извършването трябва да бъде социално оправдано и да обслужва определена цел. В противен случай, според Томас Хобс това е нарушаване на естествените закони и води до оправдано неподчинение от страна на човек. Общественият договор се явява резултат от постигането на общо съгласие за уреждане на управлението и поемането на политически задължения.

Представата за обществен договор в гражданското общество очертано от Хобс се допълва от идеите му за право и съдопроизводство, защото ако „поданикът има спор със своя суверен за дълг, за правото да владее земя или движими имуществата, или за някаква служба..., за някакво телесно наказание или глоба, заради някакъв издаден по-рано закон, поданикът е свободен да се бори за правото си, както ако се съди с друг поданик, и да се бори за него пред съдии, които са назначени от суверена“ (Хобс, Т.1971). И тъй като на държавата през седемнадесети век се гледа най-вече като на инструмент за подсигуряване на собствеността, Хобс допуска съдебно оспорване на заповедите на суверена, когато те са в „разрез със справедливостта и естествения закон“.

Непосредствено след разработките на френските класици на правото, немската историческа и правна школи, на основата на философията на правото на Имануел Кант и Георг Вилхелм Фридрих Хегел, разработва в лицето на Роберт фон Мол и концепцията за правова държава с нейното гражданско общество, залегнала в конструкцията на всички модерни държави.

Смисълът на съществуването на държавата като социална организация е да съхрани обществото и да осигури неговото развитие и социална достатъчност в различните области на живота. Държавата сама определя своя правен ред, определя правните субекти, разпределя властването и държавните органи, които да го осъществяват. Връзката между държавата и правото е организационна и исторически обусловена от етапа на развитие на конкретното общество. Нормативното регулиране се появява като необходимост за съществуването на човешкото общество. Държавната власт придава официален, общозадължителен характер на правото. Предписанията на правото се установяват като държавно-властно нареждане. Така изпълнението на дължимото, става задължително. Смисълът на правото е да бъде средство за налагане на определен ред.

Правото оправдава и легитимира притежаването, разпореждането и обменът на блага. Правото разпределя на всекиму – неговото. Благата предполагат свобода, но тази свобода трябва да е о-правда-на и да зачита свободата на останалите правни субекти и създадения правов ред в обществото. Само по този начин редът може да бъде легитимен (от вътре) и приет (от вън) от общественото съзнание. Така правото постига подредеността и сигурността в живота на обществото в отношенията по повод блага. В качеството си на суверен държавата разполага с държавната власт. Тя е необходима власт и съществува, за да поддържа социалното единство в държавата като въвежда общи правила, посредством правото като регулатор. Така се въвежда и едно нормативно, правно единство (Чернева, Б.2011).

Балансът между „какво“ и „колко“ правото постига чрез мярата. „Мяра на зависимости“ спрямо благата, пише М. Михайлова. „Моделът на двустранна зависимост, постигащ смисъла на правото чрез мярата на осмисленото получава своите качествени и количествени параметри, без които не е възможно да се поддържа статуквото на регулираните отношения.“ (Mihailova, M., 2002) Правото е мяра на свободата в обмена на блага. Разпределителните отношения не биха могли да се осъществяват без да се осмислят по начина присъщ на правото. Поради това правото „съдържа“ специфичен социален смисъл. То осмисля благата като „правни“, подрежда отношенията „мое – твое“, очертава границите на свободата и несвободата в обмена. М. Михайлова пише, че: „Самата правна субстанция има противоположно битие: от една страна мощ, сила, оправданост да имаш и да получиш, а от друга – изискване, принуда да дадеш или направиш нещо в полза на други.“ (Mihailova, M., 2002) Държавата като организация е призвана и способна да установи и разгърне специфичната мощ на правото. Тя моделира протичането на обществените отношения по повод блага и по този начин осигурява

съвместността в обмена. „Правото единствено „знае“ ключа (кода) и формулите за придобиване, за размяна и разпределение на благата. Начинът, по който те се движат един към друг. То е единственият обществен регулатор, способен на това. Свободата надхвърля правото, не е само правна свобода, правото се отъждествява с нея. „Правото в своята изначалност не е норма, а позиция по повод блага, осмислена като „благо за мен“ и защитима като такава. Оправданост да имаш и да се разпореждаш, претенция за блага, защита, собствени действия и бездействие, свобода от чужда намеса.“ (Mihailova, M., 2013)

Човекът живее в социум и свободата на отделния човек е съвместима със свободата на другите членове на обществото. Правото, като регулатор, очертава възможната свобода и поставя граница – мяра за позволеното и непозволено поведение на правните субекти. Свободата по повод притежанието и обмена на блага е способност и възможност за съзнателно-волеви избор от човек на собственото му поведение. Тя предполага определена независимост от външни фактори и обстоятелства, но е свобода в определени, очертани от правото рамки. По този начин правото като регулатор на обществени отношения по повод блага, едновременно гарантира и ограничава свободата на правните субекти. Ограниченията на свободата не са произволни. Те са нормативно установени, обосновани, разумни и съразмерни спрямо целта. Еднакви спрямо всички субекти по отношение на идентични ситуации. Без ограниченията на свободата обществото не би могло да съществува. В този смисъл несвободата на правните субекти осигурява, гарантира свободата на всички членове на обществото. Стюърт Мил подчертава, че правото има за цел да забрани на гражданина всичко, което вреди на другите. Всички субекти на правото са равни в и пред закона. Всички те разполагат с еднакви правни възможности и ограничения на правата. Това равенство е още едно проявление на свободата възплътена в правото и отрицание на произвола, привилегиите и неравноценността, битували в човешкото минало. Държавата упражнява своята власт за осигуряване същността на свободата. „Свободата не може без властта, тъй като последната е средство за нейното обезпечаване. От друга страна, властта е немислима без свободата, както средството е немислимо без целта....В интерес на свободата е властта да бъде силна и добре организирана...,но пък тази власт не бива да излиза извън пътя, който и е предначертан от целта...“(Popoviliev, M.1993).

Правото е равна мяра за свобода. Равенството в правото предпоставя еднаква свобода и еднаква подчиненост на правните субекти на правните норми. Свободата, „втъкната“ в правото не противостои на равенството. Напротив – правото чрез гарантиране на равенството осигурява свободата правните субекти да проявяват своята свободна воля, включително при сътолковения на интересите им. Правото предоставя формите и средствата за проявление на свободата и проявата на различията, но в рамките на установения правен ред. Дори принудителната сила на държавата, изразена чрез правото е функция на факта, че то е проява на свобода.

Правото осигурява редът, обективно необходимите общи условия за съвместното съществуване и съгласуван обмен на блага на всички членове на обществото като свободни и равнопоставени субекти и едновременно с това - общите условия за изразяване и защита на правата на всеки един правен субект.

Правото е външно наложен ред на свободната човешка воля. Човекът осъзнава смисъла на правото, открива и разпознава целите на неговото съществуване, разбира и приема мярата, установена чрез правните предписания в обмена на благата. Правото изисква спазването на въведения ред, но запазва автономността на отделния индивид, брани неговите индивидуални потребности, но и тези на цялото общество. Важимостта на правото като благо има за критерий общия интерес.

Правото е вместилище на свободата.

**Свободата като фактическо състояние. Свобода на действието.**

Според Н. Хартман свободата може да се дефинира като състояние. В това състояние човек е свободен от всякакви ограничения и може да извършва всичко, което пожелае.

„Под свобода можем да разбираме единствено силата да действаме или да не действаме в съответствие с изискванията на волята; т.е. ако решим да останем в покой, да го сторим; ако решим да се задвижим, също да го сторим. Тази хипотетична свобода, предполага се, е позволена на всеки, който не е затворник или окован във вериги“, пише философът Дейвид Хюм<sup>2</sup> (Hume, D., 2016).

От гледна точка на психологията поведението е човешко деяние. С понятието действие се обозначават актовете на човек, проявени обективно в действителността, външен израз на неговата свободно формирана воля. Свободата се разглежда като възможност човек да действа по собствено усмотрение, без липсата на външна принуда или на фактори, които да влияят на решението за избраното поведение. Активна дейност в съответствие с личните намерения, желания и интереси посредством, която човек достига до поставените пред самия себе си цели. В този случай свободата има субективно установени граници, включително и като възможност за пълен и необуздан произвол.

В основата на обяснението е разбирането, че това е липса на ограничения в актовете на човек от всякакви фактори, освен тези от вътрешния мир на човека.

Свободата като способност и възможност на човек да действа в съответствие със собствените си нужди, интереси и цели, според Жан-Пол Сартр не е свойство, присъщо на човека, а негова основна субстанция. Свободата има същностно значение при определянето човек като разумно същество, със способности да формира изводи и да взема решения. Така човекът е самостоятелен, волеви индивид, който има способността да взема решения и да действа, съобразно своята воля. По този начин свободата се явява неразделна част от човешкото съществуване, от човешката психология.

Според Исаия Бърлин негативната свобода се изразява чрез ненамесата на всякакви външни фактори върху проявлението на свободната воля на човек. Докато при позитивната свобода човек под въздействието на външни фактори взема решения и действа от позицията на свобода. Този вид свобода предоставя не само възможности за действие, но и способност на отделния индивид да реши, избере и осъществи самото действие. Тази свобода, подчертава Бърлин, крие своите опасности.

Свободата като фактическо действие е много по-широко аспектирно понятие.

Човек е разумно същество и като такова само той разполага със съзнание и воля. Осъзнаването на свободата и възможностите за нейната реализация се появяват в личността единствено в системата на социалните отношения и връзки. От тази позиция по-скоро актуалният проблем пред съвременния човек е - какво точно да „прави“ с предоставената му свобода, как да се възползва от нея. Фром твърди, че съвременният човек, получил свобода, се чувства затормозен от нея, защото тя влече след себе си необходимостта на избора и отговорността за собствените постъпки.

От позицията на психологията съзнанието е функция на мозъка, отразяваща външния свят, действителността и целенасочено определяща поведението и действията на човек. Психическите процеси на индивида отразяват цялата динамика и многообразие на действителността. Чрез психическите процеси човек е годен да възприема, да формира представи, да помни, да чувства. Мисловният процес позволява да се разбира същността на предметите и явленията, закономерностите и взаимовръзките в света. Волевите процеси предполагат осъзнаване на потребностите и интересите, съгласуване на поведението с нравствените ценности на отделния човек, формиране на целите, вземане на решение за дадено действие и изпълнението му. Волевите и психическите процеси, заедно с познавателните процеси и емоционалния свят на човек определят психиката като висша форма на човешкото съзнание. В този смисъл от гледище на психологията двете понятия са неразривно свързани и не може да има човек, който да има съзнание, а да не притежава воля или обратното. От позициите на правото волевата дейност на човек се изгражда от съзнанието, а разстройството на волевата дейност свидетелства за нарушение на съзнанието.

<sup>2</sup> Виж по- подробно Хюм, Д., „Изследване върху човешкия разсъдък“.

Волята позволява на човек съзнателно да определя поведението и действията си. Тя е израз на способността на човек да преодолява вътрешни и външни фактори при целенасочените му действия. Една от функциите на съзнанието позволява изграждането на отношения и предопределя поведението на човек. Така се формира отношение към околната действителност, другите хора, но и към собствените действия. В ежедневната си дейност човек съотнася сложна система от своите знания, разбирания, идеи за поведение, анализира всяка конкретна ситуация и и придава личностен смисъл.

Джон Стюърт Мил („За свободата“<sup>3</sup>) пръв стига до извода, че причините, които правят хората „несвободни“ при взимането на едно или друго решение и предприемането на някакво действие могат да бъдат освен външни – господарят, държавата, но и вътрешни. От тази позиция за свободен се счита онзи човек, който е способен със силата на разума да постави под контрол емоциите и преживяванията си и така да действа. Хегел подчертава, че степента в която хората са свободни в действията си зависи от степента, в която те разбират обективните закономерности. Външните фактори и обстоятелства безспорно могат да въздействат върху част от поведение на човека, да определят посоката на волята, да очертават границите на вариантите за поведение, но вътрешните фактори са приоритетни.

Така всяко човешко деяние е обусловено от някаква вътрешна подбуда, причина, фактор, който дори човек може да не съзнава или не в пълна степен в момента на действието. Отделната личност формира желаното поведение, то преследва определена цел, избира начин на действие и средства за нейното постигане. Преди това обаче съзнанието възприема, подрежда, формира, гради и едва след това поставя цели и определя действията. Свободната воля е философска категория и е наложително да се изминава дългият път от

принципа до конкретното и емпирично действие, което се реализира в конкретна ситуация. Свободната воля е изправена пред комплекс от познавателни, практически, психологически, ценностно противоречиви и пр. предизвикателства. В този смисъл няма абсолютна „свобода“ във фактическите действията. Те всякога намират своята обусловеност във вътрешния свят на човека.

### **Свободата като ценност.**

Аксиологията, като част от философията изучава значимостта и оценката на предметите и явленията. Свободата безспорно е общочовешка екзистенциална ценност, призната като такава, съгласно Преамбюла на Конституцията на Република България.

Правото като ред разпределя свободата, (властта) и несвободата върху блага, защитата и отговорността. Начинът на разпределяне се обосновава с различни ценности и принципи, възприети от обществото. Правните норми извеждат ценностите в ред, въвеждат ценностния ред в обществото. С нормите се осъществява ценностното социално регулиране на поведението на хората. Поведението на хората оказва въздействие върху обществения живот, засяга интересите на други правните субекти, спомага или въздейства отрицателно върху социалния ред. Правото насърчава позитивните действия и санкционира несъобразното поведение като така осъществява своята регулативна функция, насочвайки регулираните отношения в полезна и желана посока.

С понятието „ценност“ се обозначава човешкото, социално и културно значение на определени явления от действителността. Ценността не е признак на предмета, а определено отношение на субекта към обекта. Съхраняването на битието изисква запазване на индивида като природно и социално същество. Запазването на човека налага общественото съзнание да изведе екзистенциалните потребности на битието. Критерият е тяхната необходимост за съществуването, за съвместното съществуване на хората. Първите фундаментални и най-висши битийни потребности – всеобщност на битието, равностойност на всеки индивид, свобода и пр., имат нематериален, идеален характер. Като фундаментални и най-висши те се

<sup>3</sup> Виж по-подробно „За свободата“

оценяват и определят като екзистенциални ценности и се изразяват чрез най-общия понятия. Такова понятие е свободата.

Свободата е абсолютна ценност. Абсолютните ценности са логико-епистемологическа и екзистенциална необходимост. В различни екзистенциални ситуации, когато личността е изправена пред избор „или-или“, окачествяването по-рано като относителни ценности, като свободата придобиват качеството на положителна абсолютна ценност. Като такава свободата е необходима като регулативен принцип и ориентир срещу пагубен ценностен релативизъм. Валидността на свободата като ценност е абсолютна – от всяко гледище и във всяка ситуация в съвременното общество.

Съществуват универсални ценности, които имат относително еднакви стойности за всеки човек. Тези ценности не са толкова изменчиви, напротив човечеството се стреми към тяхното съхраняване от много векове назад. Свободата е универсална ценност.

Тя е и социо-културна ценност – тъй като от нея изначално зависят действията на индивида в обществото. Свободата е духовна ценност. Тя няма материална обособеност, макар че физическата свобода на човек е обективно възможно да бъде отнета или ограничена. Духовните ценности притежават неутилитарен и неинструментален характер: те не служат за нищо друго, напротив, всичко останало им е подчинено и придобива смисъл само в контекста на висшите ценности и във връзка с тяхното утвърждение. Особеността на висшите ценности се проявява и в това, че те представляват основата на разбиранията, на културата и развитието на даден народ, фундаменталните отношения и потребности на хората.

Светът на ценностите е динамичен. Макс Шелер и други философи подчертават непрекъснато, че в тази област динамиката е особено голяма. Това е така, защото ценностния свят проявява своята зависимост от човечеството и е обусловен от неговото духовно развитие, от разширяването на сферите му на дейност, от характера на културата и цивилизацията. Въпреки това свободата остава устойчива и относително неизменна ценност за човека и обществото. Като висша ценност тя се реализира в безкрайното многообразие на ситуации на избор. Понятието ценност е неотделимо от духовния свят на личността. Ако разумът и знанията представляват най-важните компоненти на съзнанието, без които целесъобразната дейност на човека невъзможна, то свободата е ценност, пряко свързана със смисъла на човешкия живот, с избора на собствения жизнен път, целите и значението на личната дейност.

Екзистенциалните ценности са вектори при осъществяване на социалното регулиране, при изграждане на ценностен социален ред. (Dachev, L., 2019) Чрез тях се поставят ценностните граници на битието, като се формулират от общественото съзнание ценностни императиви на поведение. Така ценностите налагат рамки, поставят ограничения върху обществените отношения, върху поведението при съвместното съществуване на хората, чрез които се ограничава природното начало на човешкия индивид. При колизия на ценности, приоритет има по-висше стоящата ценност.

Ценността е ориентир за поведението, следователно тя е фактор, образуващ правото. Ценност е и свободата на избор за възможни действия или бездействия. Целта като ценност (едно благо) се постига чрез свобода на поведение (друга ценност). Така правото се базира върху ценности и предопределя от своя страна друга ценност – свободата. Така на една ценност (целта: благо) кореспондира друга ценност (свободата на избор) и в това се състои социологическо-аксиологическата същност на правото. (Kolev, T., 2017)

Правната норма носи за последица правомощие, задължение, забрана, заповед. Всяко от тях има своя мяра. Мярата обаче не е тъждествена на право. Нормата е само мяра за нормосъобразно поведение, а нормосъобразното поведение е „измерено“ и разпределено от правото. То е израз на отразените в право като регулатор ценности и на изразената от него йерархия на ценностите на обществото. Йерархията на нормите е нещо много повече от подреденост на нормативната материя. Ценностите са опора на дълбоко субстанционалните измерения на правото.

Ценностите са мисловен продукт, отражение на на определени потребности и на съответстващите им блага. „Ценностите и идеите привеждат обществото от съществуващо към

дължимо“ (Stoilov, Y., 2018). Ценностите изпълняват ролята на преобразуващ фактор, пише Т. Колев (Kolev, T., 2017). В исторически план ценностите винаги са били двигател за развитието на правото. Всяко значимо движение в обществото поставя в динамика и идеята за правото и обществените представи за него. „Те живеят в правното съзнание...и са условие за промяна на ... законодателството и правовия ред, а от промяната зависи дали и как ще пасват с идеалите за демокрация и свобода според стандартите на съвременния свят“ (Mihailova, M., 1993).

### **Свободата като принцип на правото**

Всички правни принципи са еманация на правната идея и присъстват в правото /дори да не бъдат изрично формулирани. Принципите в правото са основополагащи, ръководни начала, нормативни стандарти. Те изразяват смисъла на правото и кореспондират с неговите цели.

Голям брой ценности, включително и свободата са отразени в правни принципи, така стават част от правото и придобиват правно значение. „Принципите служат като носител на ценностите, те са „мостът“, по който ценностите навлизат в правото, придобиват юридическа легитимност и реализация.“ (Stoilov, Y., 2018) Янаки Стоилов подчертава, че съществената разлика между ценности и принципи е функционална и формална, а не съдържателна – в ролята им и начина на тяхното проявление. Ценностите са част от правното съзнание, докато принципите чрез институционализацията стават част от нормативната реалност. Така те получават нормативен характер. Правните принципи служат за възприемането в правото на вече съществуващи в обществото идеи. (Groisman, S., 2017) В същото време принципите дават насока, ориентират го към предстоящото. Такава е идеята за свободата като принцип.

Свободата като принцип е основен фундамент на правото. Въплътен в позитивното право той следва да свърже правото със социалната действителност. Свободата служи като критерий за оценка на позволеното от правото поведение, като субективно право или като пространство на ненамеса по отношение на останалите правни субекти. В този смисъл не всякаква форма на свободата е допустима от правото. Така свободата намира израз чрез действията на правните субекти, но и оправдава властническата намеса на държавата, тогава, когато е необходимо. Принципът на свободата е юридическа рамка, граница за определяне и конкретизиране на правата на правните субекти; за недопускане на произвол, ограничения, неправда. В този смисъл свободата като принцип има и защитна функция – от непозволена намеса или недопустимо третиране.

Не е възможно правните норми да предвидят в пълнота многообразието от житейски ситуации и правни последици. В такива случаи в процеса по прилагане на правото се реализират правните принципи. Принципът на свободата в правото има абстрактно съдържание. И като такъв той подлежи на дедукция, подлежи на конкретизация посредством други принципи и правни правила и норми. Така свободата се явява гарант за стабилност, сигурност и придвижимост на правото. Тя осигурява устойчивост, но и приспособимост и известна степен на „подвижност“ на правната система. Това е и причината правните принципи да служат като основания за юридическа аргументация в актовете на съдилищата в процеса по прилагане на правото. Като такива те имат спомагателен характер.

Свободата като принцип осигурява единство и системно действие на правото. Поради факта, че свободата е и ценност, вложена в правен принцип тя действа като силен нравствен стимул за правните субекти. Ценността, в сравнение с принципа е с по-концентриран смисъл, но в същото време с по-малка определеност, подчертава Т. Колев (Kolev, T., 2017). Веднъж установена в правото като принцип свободата има регулираща роля върху поведението на субектите, но оказва и ценностно въздействие върху тяхното съзнание.

Свободата е обществено-политически принцип, обусловен от връзката на правото с обществото и политиката. Свободата изразява облика на правото през различните исторически епохи. Тя е първичен и ръководен принцип. Ценността, която носи е цел на реализацията на самия принцип. Според критерия „място“ на принципа в цялото право, свободата е общ принцип, отнасящ се за цялото право, а не за отдела негова част съобразно функционалната

система на правото. Следва да се отбележи обаче, че свободата получава конкретизация в различните отрасли на правото.

В качеството и на принцип на правото свободата оформя обликът на правото, способства за неговото ефективно и логически непротиворечиво действие. Правото е целеположен ред и като такъв неговите принципи способстват за осъществяването на целите му.

### **Нравствена свобода и избор**

Понятието свобода е едно от основните категории на етиката.

Нравствена свобода е способност на човека да взема решения, на основата на нравствените закони. Този въпрос поставя проблемите за възможността и способността човек да бъде самостоятелна и творческа личност, да изразява в моралната си дейност, своята собствена, истинска човешка същност (Речник по етика, 1974). Нравствената свобода е присъща за човека. Според някои философи тя произтича от природата човек, а според други е дадена от Бог. Свободата е необходимо условие за съществуването на морала. Развитието на моралното съзнание е невъзможно при отсъствие на свобода, а нравственото поведение не предполага външно въздействие. Не трябва човек да действа в съответствие с добродетелите под въздействието на принуда. В буржоазното време се счита, че нравствената свобода е свобода от външна зависимост – социална или природна; възможност човек да предприема действия само съобразно собственото си решение. Счита се дори, че ако човек принуден от някого или нещо, действа в условията на несвобода, то той няма да носи отговорност за своите действия. Моралът е резултат от човешката свобода.

Моралът е социален регулатор, също както и правото. Той регулира поведението на хората без изключение във всички сфери на обществения живот. Моралът предпоставя варианти на поведение, да се постъпва по определен, общоприет начин. Съдържанието на това поведение се определя от нравите. Те за разлика от правото не са позитивирани и не са установени от позицията на власт. В нравствения човек съществува чувство на дълг - необходимост да направиш нещо, дори противно на интересите си. Изпълнението на моралния дълг изпълнява изискването на съвестта. Съвестта е чувство, което изисква справедливост. Неизпълнението на задължение, действие, противно на съвестта, прави човека духовно несвободен, несвободен от самия себе си. Човек трябва да живее така, че да се чувства свободен дори в условията на външна несвобода. Външната свобода е условие за извършване на морален акт. Духовната свобода е източник на извършване на вътрешни морални действия.

Нравственият човек е съвкупност от индивидуалните обществени отношения и връзки, психологическите и физиологическите му реакции, уникалността на които се изразява във вътрешния мир на човека. Различните нравствените ценности формират нравственото съзнание на социума. Въпреки това отделния човек носи еднакви ценности с другите членове на обществото, но и различни – индивидуални. Те обуславят различни моралните качества и различни разбирания за норми на поведение. Ролята на съзнанието е особено значима. Всяка постъпка може да бъде оценена – както от другите, така и от собственото съзнание и да и бъде поставена оценка – положителна или отрицателна. Понятието „морал“ включва в себе си абстракция, характеризираща се с противопоставянето на добро-лошо поведение. Ако в резултат на обществените взаимодействия и ежедневните решения се противопоставят две различни ценности в човек, пред него възниква етичен конфликт, който се нуждае от разрешение. Решаваща роля има съвестта, нравствения самоконтрол и самооценката.

С течение на времето човек преодолява противоречието между отделния човек и обществото, в определена степен - собствените интереси и тези на другите. Появява се общият интерес. Така човек помирява обществените интереси с личните и това кореспондира с неговата нравственост и морал. Колкото по-голямо е съпадението между обществените и личните интереси, толкова по-свободен е човек в осъществяването на нравствената си дейност. Външната нравствена необходимост преминава във вътрешна и субективна – човек постъпва според собствените си разбирания за дълг и свобода без външно въздействие и в синхрон с общите представи. Постъпките могат да бъдат само морални в този случай, ако се извършват

съзнателно и свободно При наличие на самопринуда, етичната свобода остава непълна. Така както хаосът, гравитира вътрешно към реда, така и свободата се нуждае от позитивно съдържание. В противен случай, рано или късно човек се обрича на липса на свобода.

Пълна свобода като етична категория се постига само, когато осъзнатата необходимост прерасне в лична нравствена склонност, стане вътрешна потребност на човек. Когато интересите на обществото са равнопоставени с неговите собствени.<sup>4</sup>

Проблемът със свободата в съвременния свят е особено остър. Все по-често в обществото се наблюдава такова явление индивидуализъм. Свободата за съвременния човек е възможността да постигне собствените си цели, в името на които е в състояние да пожертва правата и свободите на другите хора. По този начин свободата приема формата на егоизъм, където индивидът е фокусиран върху индивидуалното благополучие и практически не взема предвид благата на другите или общите такива обществото. „Съвършеният“ човек не се стреми да преодолее и игнорира своите желания, той ги приема, осмисля и свободно прави своя избор – да им се подчини или да ги овладее. В тази връзка традицията на философското разбиране на понятието „свобода“, особено относимо към трансценденталното измерение на свободата като основа на универсалния морал, придобива особена актуалност.

### Свобода и несвобода

Правото очертава пространство на свобода и я допълва с несвобода. Това е свобода в общество с другите и при условията на държавна власт. „Критерий, съобразно който за нещо си свободен, а за друго – несвободен, е общия ред – общественият...държавен интерес.“ (Mihailova, M., 2009).

Отговорността като социално-философско и социологическо понятие, характеризира обективен, исторически специфичен тип взаимоотношения между индивида и обществото от позицията на съзнателното изпълнение на взаимните изисквания, поставени пред тях. Отговорността, приета от човека като основа на неговата лична морална позиция, действа като основа на вътрешната мотивация на неговото поведение и действия. Отговорността има важна роля в социалните взаимодействия и контролира поведението на хората. Тя е форма на индивидуално, но и на обществено съзнание.

Социалната свобода и отговорността са неразривно свързани. Отговорността е предпоставена от свобода, а свободата, за да не прерасне в произвол е невъзможна без отговорност. С колкото повече свобода разполагат хората, толкова повече нарастват и техните отговорности. Свободата поражда отговорността на индивида за взетото решение и действията, които са неговите последици. Свободата и отговорността са два аспекта на човешката съзнателна дейност. Свободата ражда отговорност, отговорността ръководи свободата.

Правосъзнанието на членовете на общество представлява органична част от правния живот в държавно-организираното общество. Правосъзнанието е свързано с морала, религията, философията, политиката и дава отражение върху правния живот на обществото. То представлява съвкупност от възгледи, идеи, отношение към установеното право, неговата оценка при регулацията на обществените отношения, работата на държавните органи, разпределението на отговорността в обществото. Правосъзнанието е насочено към справедливата регулация на обществените отношения и към съхраняването на обществото и реда.

Социалната отговорност е родово понятие. Тя се изразява в диалектичната връзка между личността и обществото, изразяваща се във взаимни права и задължения и съблюдаване на социалните норми, водещо до одобрение, поощрение или пък неизпълнение, водещо изтърпяването на неблагоприятни последици. В обществото действат различни социални регулатори и няма пречка те едновременно да регулират едни и същи обществени отношения.

<sup>4</sup> Виж по подробно Речник по етика, с. 341

Правните директиви изразяват различни форми на волята: свобода, ограничена свобода, несвобода. Те регулират поведението, като го определят като позволено, разрешено, изисквано, непозволено и подчинено. Свободата на волята обуславя позволеното и разрешено поведение; ограничената свобода – обуславя изискваното поведение; несвободата – непозволеното и подчинено поведение (Dachev, L., 2019).

Юридическата отговорност е видово понятие. Тя е позитивирана в нормативната реалност, като последица на юридически факт - правонарушение. Юридическата отговорност е предмет на правно регулиране. Неин обект са конкретни права, права на правонарушителя. Те се ограничават или отнемат и този резултат е съдържанието на наложената санкция. Предмет на юридическата отговорност е ограничаването или лишаването на правонарушителя от конкретни блага. По този начин правото ограничава свободата на правните субекти – нарушители. Така изпълнявайки двете си социални функции - превантивна и принудителна, юридическата отговорност въздейства върху поведението на правните субекти. В първият случай като въздейства на адресатите доброволно и сами да спазват правните предписания, а във втория – от позицията на власт, чрез принудителното претърпяване на неблагоприятните последици. И двете форми на въздействие са предпоставени имат еднакви предпоставки – ограничаване на волята и необходимост. По този начин отговорността неизменно се свързва със свободата.

Като позитивна, можем да определим онази свободна дейност на човека, която по същество съответства на неговата „природа” и допринася за живота на обществото. Съответно свободната човешка дейност е негативна, когато е в противоречие с обективните закономерности в социалните взаимодействия, с обществените потребности. Свободата не може да съществува в обществото без наличието на определени предпоставки. Свободата може да бъде пълна само тогава, когато съществува достатъчна по обем отговорност.

Юридическата отговорност е предназначена да охранява установения правен ред. Истински свободният човек не може да не носи никаква отговорност спрямо обществото. Необходимостта от ограничаване на свободата е наложителна за съществуването на обществото. По този начин свободата се брани от самата нея. Бранят реда, бранят достатъчността постигната към този момент в обществото, бранят се общите блага. Това е и причината хората, обществото да съзнават необходимостта от реда, да ценят правото като регулатор на отношенията по повод блага и да се съгласяват да подчиняват поведението си на установените от държавата правила.

Ограничаването на свободата в съвременното общество е съгласие на субекта да се подчини на реда. Не на конкретните задължения, които може да изпълни, но може и да откаже, а на всеобщия ред – нужен за съществуването и съхранението на обществото.

Животът в общество е живот по правила, но правила извеждащи свободата на отделната личност и зачитащи неговата автономност и независимост. Безпределната свобода, както и отказът от свобода е липса на отговорност. Общество, в което властва абсолютна свобода, не е добра среда за съществуване на човека, то е обречено на разпад. Свободата в такова общество се превръща в произвол, неравенство, липса на ред.

### **Свободата като дискреция**

Във всяко производство по прилагане на правото, решаващият орган трябва да обективира в акт на прилагане своето „разрешение“ на правния казус. Роналд Дуоркин (Dworkin, R., 2003) поставя въпроса за свободата на действие при вземане на решение от овластеното лице. В този смисъл, при каузалното прилагане под дискреционна власт разбираме свободата при извършване на преценката на решаващия орган.

Х. Харт, обосновава тезата за неизбежността на дискрецията при прилагането на правните норми в случаите, когато съществуващите в дадената правна система правни норми се оказват недостатъчно определени и непълни от гледна точка на фактите. По дефиниция правните норми имат общ и абстрактен характер. Дискреционната власт на прилагащите позволява във всички случаи, когато преценката им трябва да конкретизира относително определена диспозиция на правна норма, да използват критерии, които не са обвързани пряко

с правните предписания. Това са случаите, когато трябва да преценят „добрите нрави“, „грижа на добър стопанин“, „необходима грижа“ „справедливо обезщетение“, „нравствен дълг“, „съответстващо на нарушението наказание“, „справедлива санкция“ и пр. Няма ясни критерии – кое е справедливо, добро или необходимо. Във всички тези случаи прилагащият субект използва различни „стандарти“ (Stoilov, Y., 2018), за да може да стигне до обективно, разумно и правилно заключение в правоприложното производство. В никакъв случай обаче дискреционната власт на съда не е безпределна. Я. Стоилов застъпва тезата, че поставен в тази ситуация съдът следва да приложи правните принципи. Правните принципи следва да представляват „граница на дискрецията“ на решаващия субект в производството по прилагане на правото. Нещо повече авторът подчертава, че „далеч по-сигурно и по-убедително е да се използват наличните принципи, които решават или съдействат да се реши случаят“ (Stoilov, Y., 2018, p.117)

На първо място прилагащия правото субект е ограничен от пределите на самата правна норма, която той прилага, от материалното право.

Тя определя по общ начин /в хипотезата/ кои са правните субекти, за които се отнася и при наличието на кои нормативни факти. Правната норма е в ролята на голямата предпоставка при логическия силогизъм, извършван във всяко производство по прилагане. Съдът тълкува правната норма, за да извлече нейният смисъл. Правните последици също са рамкирани от диспозицията на правната норма. Дори в случаите на алтернативно изброяване на последиците или на предоставянето на варианти на избор от страна на законодателя, отново са поставени граници, макар и относително определени. По този начин определянето на конкретните последици в правния казус, спрямо съответните адресати е ограничено от правила. Съдът далеч не е свободен и неограничен в преценката си. Така например чл. 54 НК „Съдът определя наказанието в пределите, предвидени от закона за извършеното престъпление, като се ръководи от разпоредбите на общата част на този кодекс и като взема предвид: степента на обществената опасност на деянието и дееца, подбудите за извършване на деянието и другите смекчаващи и отегчаващи вината обстоятелства“.

На следващо място прилагащият субект е обвързан от прилагането на процесуални правни норми, които също лимитират дискрецията му. Например съдът има задължение да обсъди и разреши всички въпроси по чл.301 НПК, като част от тях също предоставят определена свобода: чл. 301, ал. 1, т.5 НПК : „да се освободи ли подсъдимият от изтърпяване на наказанието, какъв да бъде изпитателният срок при условно осъждане, а в случаите по чл. 64, ал. 1 от Наказателния кодекс - каква възпитателна мярка да се наложи“.

В съдебния процес трябва да бъде разкрита обективната истина. Това се осъществява чрез процесуалното доказване. Когато решаващият орган приема за установен един факт, а не кредитира доказателствата за друг факт той трябва да се аргументира. Неговата аргументация трябва да е обоснована. Съгласно ТР № 1/04.01.2001 г. по т.д. № 1/2000 г. на ОСГК на ВКС необосноваността на решението е порок, изразяващ се в несъответствието на фактическите изводи на инстанцията по същество на установеното от събрания по делото доказателствен материал и обхваща грешките при формиране вътрешното убеждение на решаващия съд, при прилагане на правила от неюридически характер - на формалната логика или на емпиричното и научно-теоретичното знание. Спазването на тези правила - логически, опитни и научни, при формиране на вътрешното убеждение на решаващия съд, е предмет на контрол от касационната инстанция. Още една гаранция за непрепреминаване границата на дискреционната власт на съда.

Правораздаването не е механична дейност. Безспорно решаващият орган притежава дискреционна власт, изразява своето вътрешно убеждение. Тази дейност е нормативно и императивно установена, основана на правила и принципи и подлежаща на съдебен контрол. Ситуацията на дискреция е изпитание на правния разум. „Границите на правото се определят от правния разум, който е нещо повече от рационалност, така необходима и без която е немислимо модерното право, неслучайно свързвано с определенията си като рационално и писано“ (Fotev, G., 2017) Без тази свобода съдът няма да може да разреши правните казуси. По този начин постановявайки своя акт решаващият орган не следва да напуска границите на

правото, напротив – подчинява му се. Тълкува нормите, преценява относимостта на доказаните факти и прилага последиците такива, каквито са определени в съответствие с принципите и целите относими към конкретния отрасъл, но и цялата правна система.

## ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Свободата е фундаментален битиен фактор. В съвременното общество човек е свободен. Неговата свобода има различни проявления в живота на обществото. И двата смислови аспекта на свободата – свобода „да“ (позитивен) и свобода „от“ (негативен), са еднакво важни за човешкото съществуване. Всеки правен субект се стреми към повече възможности за избор и към по-малка ограниченост на действията.

Правото като социално явление съдържа свободата, вмести я в себе, предоставя я, очертава я, определя част от нейните форми и оставя на съзнанието на субектите друга част от тях. Правото съблюдава свободата. То е неин стожер от непозволените вмешателства, от властта, от позицията на силата от самото себе си и от самата свобода като произвол.

Тази работа е подкрепена от Министерство на образованието и науката по Национална програма за научни изследвания „Млади учени и постдокторанти - 2“.

## REFERENCES

- Aristotel, Politics, 1995, Sofia, open society publishing house (Оригинално заглавие: Аристотел, Политика, 1995 г., София, Издателство „Отворено общество“)
- Baitin, M. 2001, Essence of law, (Байтин, М, 2001, Сущност праве, 2001) [https://dep\\_tgpiр.pnzgu.ru/files/dep\\_tgpiр.pnzgu.ru/elektronnaya\\_biblioteka\\_po\\_teorii\\_gosudarstva\\_i\\_prava/baytin\\_suschnost\\_prava.pdf](https://dep_tgpiр.pnzgu.ru/files/dep_tgpiр.pnzgu.ru/elektronnaya_biblioteka_po_teorii_gosudarstva_i_prava/baytin_suschnost_prava.pdf)
- Berlin, I., 1970, Two Concepts of Liberty. O., Clarendon press
- Berlin, I. 1970, Four Essays on Liberty. Oxford: Oxford University Press
- Cherneva, B. Concept of fundamental rights of citizens. A European legal tradition, 2011, Sofia (Оригинално заглавие: Чернева, Б. 2011, Понятие за основни права на гражданите. Една европейска правна традиция. София.)
- Dachev, L., 2004, Juridical discourse, Ruse, Svida. (Оригинално заглавие: Дачев, Л., 2004, Юридически дискурс, Русе, Издателство „Свида“)
- Dachev, L. 2019. Course of lectures on General theory of Law. Sofia (Оригинално заглавие: Дачев, Л. 2019. Курс лекции по Обща теория на правото. София).
- Dworkin, R., 2003., Taking Rights Seriously, Sofia, Criticism and Humanism publishing house (Оригинално заглавие: Р. Дуоркин. 2003. Да се отнасяме към правата сериозно, София, Издателство „Критика и хуманизъм“)
- Ganev, V., 1990. General theory of Law. Part I, Sofia, University publishing house "St. Kliment Ohridski" (Оригинално заглавие: Ганев, В. 1990. Обща теория на правото. Част I, София, Унивеситетско издателство „Св. Климент Охридски“).
- Groisman, S. 2017 Law and morality. The problem of legal validity in the reading of modern legal positivism, Sofia, Siela. (Оригинално заглавие: Гройсман, С., 2017. Право и морал. Проблемът за юридическата валидност в прочита на съвременния правен позитивизъм, С., Сиела)
- Fotev, G., 2017, Limits of judicial discretion, Sofia, (Оригинално заглавие: Фотев, Г., 2017., Граници на съдийската дискреция. София, сп. Правен преглед)
- Fotev, G. 2012, Spheres of values, Sofia, University publishing house New Bulgarian University. (Оригинално заглавие: Фотев, Г. 2012, Сфери на ценностите, Университетско издателство Нов български университет)
- Hegel, G.V.F., 2001, Philosophy of law, S., (Оригинално заглавие: Хегел, Г.В.Ф., Философия на правото. С. Издателство „Изток-Запад“)
- Hampshire, S., A new philosophy of the just society. The New York Review of Books & Company, 1972.

- Hobbes, T., 1971. Leviatan, S., science and art publishing house (**Оригинално заглавие:** Хобс, Т., 1971, Левиатан, София, Издателство: „Наука и изкуство“)
- Hum, D., 2016, A study of human reason, Sofia, (**Оригинално заглавие:** Изследване върху човешкия разсъдък, 2013, София)
- Kaftaradze, O., Troshkina, D., Fahrudinowa, R., 2016, Transformation of the meaning of freedom: from antiquity to modern times (**Оригинално заглавие:** Кавтарадзе, О., Трошкина, Д., Фахрудинова, 2016, Трансформация смислов свободи: от античности до современности) <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-smyslov-svobody-ot-antichnosti-do-sovremennosti>
- Kant, I. 1967, Critique of pure reason, Sofia, (**Оригинално заглавие:** Кант, Е. Критика на чистия разум, София, 1967)
- Kolarov, E., 2008, General conditions of the area of freedom, security and justice in the European Union, R. (**Оригинално заглавие:** Коларов, Е., 2008, Общи положения на пространството на свобода, сигурност и правосъдие в Европейския съюз. Сборник с научни трудове на РУ и СУ)
- Kolev, T. 2015. Law Theory. Sofia, University publishing house "St. Kliment Ohridski" (**Оригинално заглавие:** Колев, Т. 2015. Теория на правото. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“)
- Kolev, T., 2017. Values as a transforming factor. Historical development of the idea of values. Sofia, Legal review (**Оригинално заглавие:** Колев, Т. 2017, Ценностите като преобразуващ фактор. Историческо развитие на идеята за ценностите в правото. София, сп. Правен преглед)
- Krasnoslobodtseva, N., 2014, Relationship between the concept of "freedom" and "human rights" Кранослободцева, Н., (**Оригинално заглавие:** Соотношение понятий „свобода“ и „права человека“) <https://cyberleninka.ru/article/n/sootnoshenie-ponyatiy-svoboda-i-prava-cheloveka>
- Mihailova, M. 2002. Theory of law. Sofia, Feneya publishers (**Оригинално заглавие:** Михайлова, М. 2002. Теория на правото. София, Издателство „Феня“).
- Mihailova, M. 2009. A civilization of human rights, (**Оригинално заглавие:** Михайлова, М. 2009, Цивилизация на правата на човека. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“)
- Mihailova, M. 1983. Purpose and expediency in law. Sofia, Science and Art Publishing House (**Оригинално заглавие:** Михайлова, М. 1983. Цел и целесъобразност в правото. София, Издателство „Наука и изкуство“).
- Mil, D. About freedom, 1993, Sofia (**Оригинално заглавие:** Мил, Д., За свободата, 1993, София)
- Montesquieu, Ch.L., The Spirit of [the] Laws, 1984, S., (**Оригинално заглавие:** Монтескьо, Ш.Л. 1984, За духа на законите. С., Издателство „Наука и изкуство“)
- Mather, L. 2011, Law and society, The Oxford handbook of political science. O., Oxford University Press
- Nathan Ch, Reutskaja E., Schwartz, B., 2021, Balancing the Freedom-Security Tradeoff During Crises and Disasters., DOI: 10.31234/osf.io/8y2zt
- Popoviliiev, M. Morality, law and the state, 1993, Sofia, Jurispress, (**Оригинално заглавие:** Поповилиев, М., 1993, Нравственост право и държава, София, Издателство „Юриспрес“.
- Radev, D. 2020. Legal reality and legal order. Sofia, Vusy publishers (**Оригинално заглавие:** Радев, Д. 2020. Правна действителност и правен ред. София, Издателство „Вуси“).
- Stoilov, Y., 2018, The Legal principles. Theory and application., Sofia (**Оригинално заглавие:** Стоилов, Я., 2018, Правни принципи. Теория и приложение., София, Издателство „Сиби“)
- Tarman, B. 2017. Editorial: The Future of Social Sciences. Research In Social Sciences And Technology, <https://ssrn.com/abstract=3053352>
- Tashev, R. 2007. General legal theory. Sofia: Sibi (**Оригинално заглавие:** Ташев, Р., 2007. Обща теория на правото. София: Издателство „Сиби“)

Weber, M., 1998, Meaning and value, S., (**Оригинално заглавие:** Вебер, М. 1998. Смисъл и ценност. София, Издателство „Критика и хуманизъм“).

Dictionary of philosophical terms, (2005), М., Infra;

Philosophical dictionary, (1968), М. “Political literature” publishers;

Dictionary of Ethics, 1974, Sofia